Պ. Գրանտը չէ ասում ինչ լեզուով կը խօսէ նորա երևակայական ազգութիւնը, բայց ինչպէս երևում է, ամերիկական լեզու կը լինի և ինքն էլ երկրագնտի նախագահ կը դառնայ, որովհետև նա անպայման ինքնահաւանութեամբ աւելացնում է „ես կօգնեմ և կը նպաստեմ Կոնգրէսի բոլոր առաջարկութիւններին, որք յիշեալ նպատակին կը ձգտեն“: Պ. Նախագահ կարծում է որ այն ժամանակ կը վերջանին զօրքեր և կը ոչնչանան պատերազմներ:

Բայց մենք համարձակվում ենք, ասում է մի գերմանական լրագիր, չը համաձայնել երևելի պետական մարդի կարծիքներին: Եթէ բոլոր ազգերը միտք ունենային ձգտել մի լեզու, մի ազգութիւն և մի կրօնք կազմելու, երևի արիւնահեղ պատերազմները ոչ թէ կը վերջանէին, այլ ընդհակառակն կը սաստկանային, որովհետև նրանցից ամեն մինը, (ինչպէս և պ. Գրանտը) կուզենար, որ իր լեզուն, իր կրօնքը, իր ազգային տարրը տիրապետէր:

ԻՏԱԼԻԱ

Մարտի 9-ին Իսպանիայի հրաժարեցրած Ամէդէյ թագաւորը վերադարձաւ իր հայրենիքը, դարձեալ որպէս Աօստայի հերցոգը: Ջենօվայի „Movimento“ լրագիրը տպել է Գարիբալդիի նամակը, որ ուղղած է իր կուսակիցներին և որտեղ ծերունին յայտնում է թէ չաժէ յարուցանել հանրապետական շարժումը Իսպանիային օգնելու համար, այլ պէտք է սպասել և խնայել իտալական արիւնը յարմար ժամանակի համար:

Մարտի 10-ին սկսվեցան իտալական պարլամենտում վիճաբանութիւնները զօրքի վերանորոգութեան վրա: Զինուորական մինիստր Ռիկօտտին պաշտպանում էր իր առաջարկված պրօէկտը զօրքի նոր կազմակերպութեան վրա: Ամէն անգամ, երբ նա ասում էր՝ „այդ կազմակերպութիւնը նման է Պրուսիային“ կամ „Պրուսիայումն էլ այսպէս է“,—լսվում էին սաստիկ ծափահարութիւնները: Ինչպէս երևում է խնդիրը վճռողական կերպարանք է ստանում:

Մաձձինու տարեդարձի օրը, մարտի 11-ին, պօլիցիան արգելեց ռամկապետական մի պատգամաւորութեան նրա գերեզմանը այցելութիւն անելու, վախենալով անկարգութիւններից:

Կօմս Շամբորը նորերումս ուղարկեց Հռոմի պապին, որպէս Սրբ. Պետրոսի լուման՝ 10,000 ֆրանկ: Ընծան ուղարկվեցաւ մի նամակով, որի հասցէի վրա գրած էր՝ Վատիկանի պատուարժան գերին, Ֆրանսիայի իշխանազն տան աքսորվածից:

ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Ի. ՆԱՄԱԿ

Պ. Րաֆֆիի ուղևորութիւնից

Յունվար ամիս էր: Ծննդեան ցրտերը սաստկալի մրրիկներով էին անցնում: Եղանակի խառնութեան պատճառաւ ամբողջ երկու շաբաթ ես մնացի մի փոքրիկ քրդական գիւղում, կերակրվում էի մածնով, կաթով ու կորեակ հացով, տանջվում էի ոջիլներից, որք առանց խտրութիւն գնելու, թէ անասուններին և թէ նոցա տէրերին, արիւնը անխնայաբար ծծում են: Մի բան միայն ինձ զուարճացնում էր իմ տխուր—բանտարկական կրածների մէջ, այն էր, որ իմ հիւրընկալ տան գլխերները ինձ զբաղեցնում էր իւր հէքիաթներով, և նորա տղամարդը չատ անգամ պարծանքով պատմում էր իւր քաջութիւններից ու աւազակութիւններից:

—Ջաւօի ծնողքը: մի անգամ ասաց նա, ցոյց տալով իւր կնոջ վերա. չէին ուզում իւրեանց աղջիկը տալ ինձ կնութեան, թէև իմ հայրս տալիս էր նոցա դստեր փոխարէն որպէս բաշլըղ (գըլխագին) մի ընտիր մատակ ձի ազնիւ ցեղից և քսան գլուխ սպիտակ ոչխար: Նոքա ասում էին իմ հօրը, թէ քո որդին ձոյլ է և երկչոտ, թէ նա անարժան է մեր աղջկան ամուսին կոչուելու: Բայց երբ ճանապարհորդները սկսեցին զարհուրել ինձանից, երբ իմ բերած թալաններից (կողոպուտ) սկսան կերակրուել մեր ցեղի աղքատները, երբ իմ մզրախը (նիզակը) սկսաւ չուտ չուտ ներկուել ոսոխներիս արիւնով,—իմ անունը անմահացաւ: Մեր ցեղի աղջիկները տարփանքով մտածում էին իմ մասին: Այն ժամանակ գեղեցիկ Ջաւօն ինքը թըռաւ իմ սիրուն նժուգի մէջքի վերա և ես նորան փախցրի մեր վրանը: Նորա ծնողքը ուրախութեամբ օրհնեցին մեր ամուսնութիւնը...

—Եւ դու պարծենում ես այդպիսի քաջութիւններով: հարցրի ես:

—Վկայ են իմ պապերի ոսկերքը որ ես սուտ չեմ պարծենում, և վկայ են այդ նշանները, որ դրած են իմ ճակատի վերա: Պատասխանեց ծերունի աւազակը ցոյց տալով երեսի վերայ մի քանի խորն ընկած սպիներ:

Մի գեղեցիկ առաւօտ խոստանում էր փառաւոր օր: Ես շարունակեցի իմ ուղևորութիւնը: Մեր ճանապարհը ձգվում էր Սուլդուզի դաշտերի միջով: Այդ մի փոքրիկ նահանգ է Ուրմիից դէպի հարաւ, որ նշանաւոր է իւր ցորենի բերքով և խոտաւէտ արօտամարգերով: Նա ունի անասնապահութեան ամէն հարմարութիւնը: Սուլդուզը մեծ մասամբ բնակեցրած է ղարափափախ կոչուած թուրքերի մի ցեղով, որք դաղթել են այստեղ անդրկովկասեան գաւառներից: Դոքա կազմում են Ատրպատականի հեծելազօրի քաջ և նըշանաւոր մասը: Մի քանի գիւղօրայքում ցրուած բնակվում են այլ և Հայեր և Ասորիներ, թշուառ մտաւոր և նիւթական աղքատութեան մէջ:

Ինձ հետ ուղեկից էր մի Պարսիկ մօլլայ: Այդ մօլլանը իւր գիտութեամբ և ուսմունքով պատկանում էր իսլամի հոգևորականութեան բարձր դասին: Ամբողջ օրը նորա ցամաքած չրթունքը շարժվում էին և նա մունջ աղօթքներ էր կարդում:

Հիանալի առաւօտ էր:

Վաղորդեան արշալոյսը վառվում էր բիւրաւոր գոյներով: Արևի առաջին ճառագայթները հիւսել էին ձիւնապատ սարերի գագաթների վերայ ոսկեայ—վարդագոյն սպակներ: Բնութիւնը սքանչելի տեսարան էր ներկայացնում:

Ես զարմանում էի մօլլայի սառնասրտութեան վերա դէպի իւրեան շրջապատող հիանալի բնութիւնը: Երևում էր, որ պարսիկը չէր հրապուրվում նորա գեղեցկութիւններով:

Երբ ես կամեցայ նորա ուշադրութիւնը գրաւել, նա պատասխանեց:

—Այդ բոլորը Աստծոյ փառքն է: Թող օրհնեալ լինի նորա մեծ զօրութիւնը:

Ես սկսեցի բացատրել մօլլային մի քանի մըտքեր տիեզերքի կազմուածքի, արևի, լուսնի և մեր մոլորակի մասին: Երբ վերջացրի նորանով, որ երկրագունդը դարձեալ մի աստղ է, որ ունի իւր շրջանը, ընթացքը, մօլլան գլոտեցաւ.

—Երկիրը մի անշարժ մարմին է, որ դրած է գետնի տակի եզան մէջքի վերա: կտրեց նա իմ խօսքը:

—Որպէ՞ս: հարցրի ես:

—Անդունդը հուր է. հրոյ վերայ ջուր. ջրի մէջ կենում է ահագին ձուկն. որոյ մէջքի վերայ կանգնած է եզը. նորա մէջքի վերա դրած է երկիրը. իսկ երկրի վերա դրած է բիւրեղային կամարակապ երկինքը. նորա վերա զանազան աստիճաններով բարձրանում են մինչև եօթն երկինքներ,—ապա Աստուծոյ հրաշալի աթոռը:

Եւ աւելացրուց, թէ մեծ մարգարէն, (Մուհամմէդը) իւր բուրակի 1) վերայ նստած, բարձրացաւ մինչև եօթներորդ երկինքը. իսկ Մեսիան համբարձաւ մինչև չորրորդ երկինքը: Դորանով նա կամենում էր ցոյց տալ իսլամի կրօնքի հիմնադրի մեծութիւնը Քրիստոսից:

Ես չուզեցի քըքրել այդ կրօնական խնդիրը, միայն աշխատում էի ապացուցանել մօլլայի կարծիքի սխալմունքը երկրագնդի մի եզան մէջքի վերայ կանգնած լինելու մասին:

Նա պատասխանեց.—Այդ անհերքելի ճշմարտութիւն է: Եւ երբ այն եզան մի մազը շարժվում է այնտեղ պատահում է երկրաշարժ: Բայց ֆրանկների (եւրոպացւոց) ուսումը դեռ ևս չէ հասել այն կատարելութեանը, որ կարողանայր հասկանալ դորանք:

Զըննելով թէ որքան ծիծաղելի էին իսլամի իմաստունի դատողութիւնքը, այնու ամենայնիւ ես ախորժանօք լսում էի նորան. այնպէս որ մինչև իջևանը հասնելը ես ամենևին չզգացի ճանապարհի ծանրութիւնը:

Այն օր մենք գիշերեցինք մի թուրքի չորքոտանիների փարախից բաժանուած մի տեղում, որ կոչվում էր սաքքու: Զըննելով այդ անասնական օթևանի չափազանց կեղտոտութեանը, մենք մի բանով միայն գոհ էինք, որ բաւականին տաքացած էր տաւարների շնչով, թէև նորա օդը խեղդելու չափ ծանրացած էր:

Միւս առաւօտը իմ ուղեկիցս յայտնեց, թէ նա չը կամէր այն օր շարունակել ճանապարհը:

—Ինչ պատճառաւ. հարցրի ես. միթէ քեզ քաղցր է այդ անասնական բնակարանը:

—Առաւօտեան երբ վերջացրի նամազս, պատասխանեց նա. ես պատրաստվում էի ճանապարհ ընկնել, յանկարծ սաբր եկաւ:

—Ինչ կը նշանակէ սաբր եկաւ:

—Ես միանգամ փռշտացի, դորան ասում են սաբր, որ պարսից լեզուով նշանակում է համբերութիւն: Դա Աստուծոյ ձայնն է, որ յայտնվում է մեզ պահապան հրեշտակի միջնորդութեամբ նա զգուշացնում է մեզ հրաժարուել այն նպատակից, որ պատրաստվում ենք գործել:

—Դորա համար էլ դու չես կամենում ճանապարհ ընկնել:

—Չեմ կարող մինչև ջահթ չը գայ:

—Ինչ է նշանակում ջահթ:

—Երբ մի մարդ երկու կամ երեք անգամ փռշտում է, դորան ասում են ջահթ, այդ նշանակում է պարսից լեզուով փոյթ կամ ջանք: Այդ մի բարի նախազգուշակութիւն է, որով ամէն մարդ պիտի ըշտապի չուտով գործել այն, ինչ բանի վերա որ մտածում էր: 1)

—Ուրեմն դու այնքան պիտի սպասես, որ նորից Աստուծոյ ձայնը լսես մի կամ երկու անգամ փռշտալով:

—Սխալուած ես: Պատասխանեց մօլլան խորհրդական ձայնով:—Մանաւանդ որ ես առաւօտեան իսթիխարայ 2) արեցի իմ թասբէհի 3) վերա և չար գուշակեց:

—Քո թասբէհը երբէք չէ խօսում քեզ. նորանից. էլ Աստուծոյ ձայնի պատգամն է լսվում:

—Անտարակոյս. որովհետև նորա հատիկները շինուած են քարբալայի սուրբ հողից 4):

Ես չը գիտէի թէ ինչ վճռել: Հաւատում էի, որ մօլլային չէի կարող դուրս բերել իւր նախապաշարմունքներից: Եւ մեզ տանող չարվադարն նոյնպէս համաձայն էր նորա հետ:

Ես երկար պէտք է մնայի այդ անորոշ դրութեան մէջ, եթէ տանտիրոջ երեխան, որ կանգնած նայում էր մեզ վերա, բարեբախտաբար մի քանի անգամ չը փռշտար:

—Ահա քեզ ջահթ, մօլլայ. կոչեցի ես. դէ ըշտապիր ճանապարհ ընկնենք. Աստուծոյ ձայնն է այդ. մանաւանդ մի անմեղ արարածի բերանից է լսվում:

Մօլլան, թէև յակամայից, այսու ամենայնիւ յօժարուեցաւ շարունակել ճանապարհորդութիւնը: Եւ ես ուրախ էի, որ պիտի ազատուեմ մեր իջևանի ժահահոտութենից:

Նոյն գիշերը եկած ձիւնը ձգել էր դաշտերի երեսին իւր երկու թզաչափ թանձր վերմակը: Վաղառաւօտեան ճանապարհ ընկած քարվանի հետքերը խորին կերպով դծել էին ճանապարհի վրայ մի նեղ շաւիղ, որոյ միջով ընթանում էին մեր գրաստները մինը միւսի յետքից չարուած:

Բայց եղանակը գնալով պղտորվում էր և թանձր մառախուղը թոյլ չէր տալիս նշմարել փոքր ինչ բացակայ հեռուն: Վաղորդեան մեղմիկ քամին սկսեց հետզհետէ սաստկանալ: Եւ երբ մեք բաւականին հեռացած էինք գիւղից, բարձրացաւ սաստիկ մրրիկ: Նորեկ ձիւնի հօսանքը, որ դուռալով ու փչփչալով տեղափոխվում էր այս և այն կողմ, բոլորովին ծածկեց ճանապարհի հազիւ նըշմարվող շաւիղը:

Քանի ժամից յետոյ մեր չարվադարը սարսափելով յայտնեց, թէ մեք մոլորուած էիմք ուղիղ ճանապարհից և խորհուրդ տուաւ բաց թողուլ իւր փիշանգի 1) գլուխը, ասելով, թէ այդպիսի դէպքերում ձիաները աւելի ընդունակ են գտանել ճանապարհը, քան թէ մարդիք:

Մօլլայի վրդովմունքը սահման չունէր: Նա պնդում էր իւր առաւօտեան նախազգուշակութիւնները. նա հանդիմանում էր ինձ, որ մենք քրիստոնեայքս դեռ չատ հեռու ենք մնացել ճշմարիտ գիտութիւնից:

Ես ոչինչ չը պատասխանեցի նորան, միայն առաջարկեցի խմել մի բաժակ կոնեակ, եթէ նա չը կամէր սառչել ցրտից:

—Ահա այդպիսի պիղծ ըմպելիքների գործածութիւնը զրկում է ձեզ քրիստոնեաներիդ Աստուծոյ թէ ողորմութիւնից և թէ իմաստութիւնից: Ասաց նա անախորժ զգացմունքով և իւր բերանը ձգեց ափիոնի մի մեծ կտոր, որ տաքանայ:

Ամբողջ օրը մեք թափառումէիմք դաշտերի, սարերի և ձորերի մէջ, չը գտանելով որ և իցէ բնակութիւն:

Օրը տարաժամում էր:

Մեր դրութիւնը սարսափելի էր համարվում, երբ մտածումէիմք, թէ այն գիշեր պէտք է մնամք դրսումը բացօթեայ: Մանաւանդ երբ որ տեսանք այստեղ և այնտեղ ձիւնի մէջ սառած մի քանի մարդիք:

Մօլլայի սառած չրթունքը դարձեալ շարժվում էին: Նա ափիոնի արբեցութեան մէջ իւր աղօթքներն էր կարդում:

Բայց մեր Մեսրոպը, որ դեռ չէր կորուսել իւր վստահութիւնը ինձ խրախոյս տալու, հիմնուելով իւր հին փորձերի վերայ, արձակեց հրացանը:

Մերձակայ տեղից լսելի եղաւ մի այլ հրացանի ձայն:

—Մեք ազատուած ենք: Ուրախութեամբ կոչեց քաջ գեղջուկն և դիմեց դէպի այն կողմ, ուսկից լսելի եղաւ հրացանի ձայնը:

Քառորդ ժամ գնալուց յետոյ մենք լսեցիմք և շան հաչելու ձայն. որից կարելի էր գուշակել, թէ արդէն հասել էիմք բնակութեան: Թէև այդ կարծիքը սխալ էր, բայց մեք դարձեալ ուրախ էիմք, որ գտամք մի փոքրիկ այր (մաղարայ) ուր հաւաքուած էին Սուլդուզի իշխանի Հասան-խանի որսորդները: Նոքա մեզ համար չուտով կրակ վառեցին և միս խորովեցին կերամք, տաքացամք, և այնպէս այնտեղ մնացիւք մինչև անցաւ մըրրիկը:

ՆԱՄԱԿ ՑԻՒՐԻԽԻՑ

Իմ անցեալ նամակումս ես խոստացել էի հաղորդել ընթերցողին մի քանի մանրամասնը այստեղի ուսանողների և ուսանողուհիների մասին: Այժմ նորա համար հեշտ է ինձ կատարել իմ խոստմունքս, որ այս օրերս հրատարակվեցաւ տեղիս համալսարանի կառավարութեան հոգսերով ուսում առնող երիտասարդների և կանանց վիճակագրական ցուցակը, որտեղ նրանք բաժանված են ազգութեան և պարապմանց համեմատ: Այդ ցուցակները այնքան հետաքրքիր են, որ ես չեմ կարող նրանցից քաղուածքներ չանել:

Բոլոր ուսանողների և ուսանողուհիների թիւը Ցիւրիխի համալսարանում հաշվում է 437, որոնցից տղամարդիկ՝ 327, իսկ կանայք՝ 110:

Կանանց թիւը, ինչպէս տեսնում էք, բաւական նշանաւոր է, մանաւանդ Ցիւրիխի պէս փոքրիկ

---

1) Բուրակ, առասպելական կենդանի գեղեցիկ կնոջ գլխով, սիրամարգի պոչով, առծուի թևերով և ձիան ոտքերով, որոյ վերայ Մուհամմէդը նստելով երկինքը գնաց: Այդ կենդանու սրնթացութիւնը կարելի է հասկանալ նորանով, որ Մուհամմէդը նորանով այնպէս չուտով կատարեց իւր ճանապարհորդութիւնը, մինչ նորա հետ միասին պառկած Այիշան, մարգարէի սիրուն կինը, չը կարողացաւ նկատել իւր ամուսնի բացակայութիւնը, թէև նա երկնքումը ընթրիք էլ արեց, չիր—բրինձ (կաթնափլաւ) կերաւ և Աստուծոյ հետ չատ բաներ խօսեց... և մասլահաթներ արաւ...

Ծան. հեղ.

1) Այդ սնոտիապաշտութիւնը կայ Հայերի և արևելեան միւս ազգերի մէջ: Եթէ Հայերից մինը բազմութեան մէջ փռշտում էր, նորան ամէն կողմից ասում են «առողջութիւն»: կարծես թէ, այդ միանգամ փռշտալուն նորա կեանքից մի բան պակսեց ու առողջութիւն մաղթելով կամենում են լցուցանել այն պակասը: Հայը նոյնպէս սաբր գալու միջոցին մի չար դէպք է գուշակում և ընդհակառակն ջահթ գալու ժամանակ նա վստահութեամբ դիմում է դէպի գործը:

2) Իսթիխարայ նշանակում է վիճակախորհութիւն կամ գուշակութիւն համրիչի այսինքն տէրողորմիայի միջոցով: Պարսիկը ոչինչ գործ չէ սկսում առանց դորան: Փողոցների զանազան կրպակներում նստած են մօլլաներ, որոց գործն այն է, որ իսթիխարայ անեն իւրեանց դիմողների համար:

3) Թասբէհ նշանակում է համրիչ:

4) Քարբալայ մի պարտադիր ուխտատեղի է Բաղդատի մօտ բոլոր շիայների համար: Նորա հողը սուրբ է համարվում այն պատճառաւ, որ այնտեղ թաղուած են նահատակուած իմամների—Հասանի և Հուսէյնի մարմինները: Ամէն մի բարեպաշտ մուսուլմանի համրիչի հատիկները շինուած են լինում նորա սուրբ հողից, որ կոչվում է թուրբէթ: Թուրբէթից շինվում են և փոքրիկ քառանկիւնի, աղիւսանման բաներ, որ կոչվում է մօհր, որ ամէն մի մուսուլման իւր ծոցումը ունի, և նամազի ժամանակ առջին է դնում, և ճակատը նորան քսելով իւր աղօթքն է կատարում.

Ծան. հեղ.

1) Փիշանգ նշանակում է առաջնորդող ձի. այդպէս կոչվում են Ասիայում այն ձիաները, որք միշտ քարվանի առաջն են գնում և ամբողջ քարվանը հետևում է նորան: Փիշանգները այնպէս սովորած են, որ մրրկի ժամանակ և գիշերային մթութեան մէջ, հազիւ է պատահում որ նոքա չեղուեն ուղիղ ճանապարհից: Այդ պատճառաւ նոցա գինը միշտ բարձր է լինում հասարակ ձիաներից: Իւր գիտութեամբը փիշանգը ստացել է և այն արտօնութիւնը, որ քարվանի մէջ նա երբէք բեռն չէ կրում իւր վերայ.

Ծան. հեղ.